

Dinsdag 23 oktober 1965

staan. Burgerschapskunde (als verzamelbegrip voor alles wat kan bijdragen tot het „bij de tijd” zijn en dus weet hebben van het ondoorzichtige van wat het nieuws iedere dag in overvloed brengt) en economie behoren daarom tot de belangrijke „vakken”.

4. Een culturele werker moet gevoeligheid ontwikkelen t.o.v. de kunst in het algemeen en de moderne kunst in het bijzonder. Cultuur- en kunstgeschiedenis, alsmede muzische vorming leveren daartoe een bijdrage.

5. Een culturele werker moet creatief kunnen zijn. Hij moet zijn fantasie gestalte kunnen geven. Daarom moet hij expressievaardigheid verwerven. Primair is daarbij het woord, omdat de mens nu eenmaal het woord als communicatiemiddel bij uitstek gebruikt. Maar ook gebaar en handeling alsmede uitdrukking in materiaal zijn uitermate belangrijk.

6. De culturele werker moet ook weten op welke wijze hij in een concrete situatie moet handelen om het gestelde doel te bereiken. Kort gezegd, hij moet over methodische en didactische bekwaamheid beschikken. Centraal staat daarbij ongetwijfeld het werken met groepen (wel te onderscheiden van het op de enkeling gerichte social groupwork), maar ook de meer individuele gesprekstechniek moet hem worden bijgebracht. Hij moet immers kunnen „overdragen” of „bemiddelen” en dient daarbij gebruik te maken van het rijk gevulde arsenaal van sociaal-pedagogische middelen en van technieken op het terrein van gespreksvoering en discussieleiding.

Het zal duidelijk zijn, dat de opleiding tot cultureel werker nog in de kinderschoenen staat. Het beroep van cultureel werker vertoont ook nog weinig profiel. Ja zelfs begrippen als cultuur, elite en vorming staan midden in de verwarrende stroom der meningsverscheidenheid. In deze Academie trachten wij een bijdrage te leveren tot verheldering in deze verwarring, daarbij inmiddels reeds naar ons beste kunnen culturele werkers opleidende. Wij doen dit in het nederige besef van het nog te kort schieten, maar ook weer met moed en vertrouwen, omdat wij gaarne een bijdrage willen leveren aan onze cultuur, die slechts deze naam ten volle verdient, wanneer onze gemeenschap in een besef van gezamenlijke verantwoordelijkheid de natuur buiten en binnen de mens beheerst.

„De kernfunctie van het sociaal opbouwwerk is de begeleiding van de relatie-opbouw in functionele en territoriale samenlevingsverbanden.”¹⁾ Zo werd in 1963 het opbouwwerk omschreven en de sedertdien voortgeschreden meningsvorming over deze nieuwe vorm van sociaal werk geeft geen aanleiding deze omschrijving te veranderen. Integendeel: steeds duidelijker wordt het, dat maatschappelijk werk een geheel andere vorm van sociaal werk is dan opbouwwerk en dat bij alle verwantschap door beider betrokkenheid op het menselijk samenleven, de verschillen in doelstelling, object en methode zo duidelijk zijn, dat een voortgaande vereenzelving van beide soorten van sociaal werk een gezonde ontwikkeling van beide tegenhoudt.

Deze kritiek is niet slechts kritiek naar buiten. Zij treft evenzeer een tweetal redevoeringen, die ik in deze zaal mocht houden over het opbouwwerk²⁾. Toen volgde ook ik de brede omschrijving van maatschappelijk werk, waarin dit wordt omschreven als het op adequate wijze sociaal doen functioneren van enkelingen, groepen en grotere samenlevingen („communities”). In 1960 is dan een groei in de meningsvorming op deze Academie te registreren³⁾. Waarschijnlijk is het een artikel van mejuffrouw Tjeenk Willink geweest, dat daartoe aanleiding heeft gegeven⁴⁾. Zij adviseerde reeds in 1959 het opbouwwerk onbelemmerd tot eigen wasdom te laten komen „en deze nieuwe wijn niet in een reeds lang gebruikt vat (van het levenskrachtige maatschappelijk werk) te gieten”, om gisting te voorkomen. Helaas heeft haar appèl te weinig weerklank gevonden, zodat tot op vandaag zeer velen het opbouwwerk zien als een soort maatschappelijk werk of als een methode van dit werk. Daarnaast zijn er dan ook nog, die het opbouwwerk als een vorm van cultureel werk beschouwen. Waarmee dan de verwarring compleet is, hetgeen dit nieuwe, zo zeer noodzakelijke sociale werk bepaald niet in aanzien doet stijgen bij de velen in ons land, die toch al wat wantrouwend staan tegenover elke vorm van sociaal en cultureel werk. Een wantrouwen, dat niet slechts wordt opgewekt door onkunde ten aanzien van deze nieuwe dienstverlenende functies in onze samenleving, maar ook door de vaak uitermate vage en chaotische wijze, waarop deze werksoorten worden omschreven in een taal, die voor de doorsnee Nederlander onbegrijpelijk is. Het sociale werk (maatschappelijk werk, opbouwwerk en personeelswerk) en het culturele werk (vormingswerk en organisatorisch-culturele arbeid) zijn ermee gebaat, dat meer profiel wordt aangebracht, waardoor de professionalisering van deze dienstverlenende functies kan voortschrijden.

¹⁾ „De kernfuncties van het sociale en culturele werk” — Dinsdag 26 oktober 1963.

²⁾ „Sociale wijkopbouw als vorm van community organization” — Dinsdag 26 oktober 1957. „Uitgangspunten voor de community organization” — Dinsdag 18 oktober 1958.

³⁾ „Geestelijke volksgezondheid en sociaal opbouwwerk” — Dinsdag 15 oktober 1960.

⁴⁾ Tjeenk Willink, M. „Maatschappelijk werker, beroep en roeping” — Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk, 5-2-58, blz. 38.

Ook om deze reden is het goed maatschappelijk werk te verenigen tot het helpen in situaties, waarin gesproken kan worden van relatiestoornissen van de enkeling tot zijn onmiddellijke sociale omgeving, waarbij het niet wezenlijk gaat om opvoeding of om financiële steunverlening, maar om herstel van de verbroken tussenmenselijke verhouding. Een tweede beperking is dan, dat men maar beter niet over preventief maatschappelijk werk kan spreken, doch goed doet zich te houden aan het curatieve. Anders vallen praenatale zorg, huwelijksscholen, een goed onderwijssysteem, goede voeding en wat al niet meer onder het bereik van het maatschappelijk werk, hetgeen niet slechts naar buiten toe lachwekkend is, maar ook uithollend werkt op de bekwaamheid der maatschappelijk werkers. Desnoods kan men ook nog van maatschappelijk werk spreken, indien relatieherstellende hulp wordt verleend aan kleine groepen, die in duidelijke sociale gestoordheid tot hun omgeving leven, maar ik vraag mij af of zelfs deze uitbreiding wel gewenst is.

Heeft men aldus het maatschappelijk werk beperkt, dan blijft er een duidelijk eigen taak over voor het wel (sociaal)-paedagogisch culturele werk en voor het sociale werk als gemeenschapsbevorderende arbeid, dat het opbouwwerk wil zijn.

Nu hoort men ook wel stemmen opgaan, die betogen, dat het opbouwwerk een vorm van cultureel werk is. Ook hierbij geldt, dat bij een zeer brede opvatting van het culturele werk vrijwel alles onder dit werk valt. Ook hier is verenging noodzakelijk. Wellicht mag hierbij nog eens in herinnering worden gebracht wat op deze Academie onder cultureel werk wordt verstaan. „De kernfunctie van het cultureel werk is het op toegepast-wetenschappelijke wijze bemiddelen in het proces van cultuuroverdracht in een samenleving”¹⁾. Het culturele werk vervult een bepaalde dienst in de samenleving, maar deze dienst is niet primair gericht op gemeenschapsbevorderende arbeid, maar wel op bemiddeling bij de cultuuroverdracht.

Men kan de stelling verdedigen, dat meer integratie in de functionele en meer relatie-opbouw in de territoriale samenlevingsverbanden een bijdrage levert aan de goede functionering van de cultuur in het algemeen en aan de participatie van de groeperingen van een volk aan het geheel van de cultuur. Maar alles wat een bijdrage daartoe levert (ook een goede opvoeding en verantwoord onderwijs doen dat) is daarom nog geen cultureel werk.

Deze betrekkelijk nieuwe dienstverlenende functies als maatschappelijk werk, cultureel werk en opbouwwerk, vragen om functionarissen, die een redelijk scherpe omlijning van hun werkterrein zien. Niemand is hier met vaagheid gediend. De beroepsattitude van de maatschappelijk werker is trouwens een geheel andere dan die van de cultureel werker, terwijl de opbouwconsulent weer een geheel andere houding heeft.

¹⁾ „De kernfuncties van het sociale en culturele werk.” — Diesrede 26 oktober 1963. Zie tevens „Wat is cultureel werk?” — Diesrede 1964.

Om het opbouwwerk gaat het in deze rede. De kernfunctie zal nader moeten worden omschreven. Het doel van het sociaal opbouwwerk is de relatie-opbouw, d.w.z. het helpen tot stand brengen van betrekkingen, resp. het versterken van deze betrekkingen:

- a. *binnen* een samenlevingsverband, b.v. een kerk, een politieke partij, een vakvereniging, een categorie van b.v. woonwagenbewoners, Ambon-nezen;
- b. *tussen* samenlevingsverbanden binnen een territoriaal gebied.

In het eerste geval (de relatie-opbouw, zo men wil: integratie) spreken wij van *functioneel opbouwwerk*, hetgeen in onze Nederlandse samenleving heel vaak terecht door de „zuilen” zal worden verricht. In het tweede geval (de relatie-opbouw tussen samenlevingsverbanden in een territoriaal gebied) spreken wij van *territoriaal opbouwwerk*, waarbij een zuilmatige aanpak in strijd is met het doel, dat men wenst te bereiken; hier kan slechts een *algemene (niet neutrale)* organisatie optreden. Beide vormen van opbouwwerk vooronderstellen elkaar. Daar waar men territoriaal begint, zal spoedig de behoefte opkomen de functionele verbanden intern te gaan versterken. Daar waar men met het functionele opbouwwerk start, zal heel snel het verlangen opkomen tussen de verschillende samenlevingsverbanden (= integratie-kaders) meer relaties te leggen.

Hoe komt het nu, dat dit opbouwwerk in beide vormen zo snel wortel schiet in ons land (en ook daarbuiten)? Het antwoord op deze vraag is te zoeken in onze huidige mensbeschouwing, die weliswaar niet zo maar exact en uniform onder woorden is te brengen, maar die toch op alle mogelijke manieren doorwerkt in de vormgeving van ons samenleven. Deze huidige mensbeschouwing valt negatief te typeren door een verzet tegen zowel het individualisme, zoals dit sedert de Renaissance tot geleidelijke ontplooiing is gekomen, als tegen het collectivisme, dat in bepaalde vormen van socialisme tot ontwikkeling is gekomen (om maar te zwijgen van fascisme en nationaal-socialisme). Het individualisme, dat positief heeft geleid tot de mondigheid van de enkele mens, bracht negatief een samenleving tot stand, waarin slechts gedeelde verantwoordelijkheden werden aanvaard. Het collectivisme, dat positief meer de aandacht richtte op het gemeenschappelijk belang, leidde negatief tot een veronachtzaming van de eigenheid van groepen en personen. In onze eeuw groeit nu geleidelijk een mensbeeld, waarin mens-zijn steeds is een met-de-anderen-zijn, hetgeen en de eigenheid van mens en groep en de gezamenlijke verantwoordelijkheid voor het geheel accentueert.

Een nadere analyse van dit alles brengt aan het licht, dat tenminste drie achtergronden zijn te noemen, het dialogische, het complementaire en het evolutionaire denken.

1. *Het dialogische denken* verwacht van de botsing der visies een ontsluiting van de waarheid. In de dialoog gaat het om de ontmoeting van hen, die tegenover elkaar staan, maar bereid zijn elkaar zo ernstig te nemen,

dat zij met elkaar in gesprek blijven om de waarheid te vinden. Zij werpen zichzelf „in de waagschaal”. In het echte gesprek „zet ik mijzelf en mijn diepste overtuigingen op het spel. Ik leg ze in de waagschaal. Datgene, waarbij ik leef en waarop ik sterf, zou kunnen blijken onwaarheid te zijn. Wie zichzelf niet helemaal geeft, is tot het gesprek niet bekwaam. En als men zichzelf geeft, geeft men zich uit handen. Men oordeelt niet meer op z'n eentje. Er wordt mee geoordeeld door de anderen. Het gesprek heeft iets van een gemeenschappelijk geweten”¹⁾. Juist als men zo serieus met de waarheidsvraag bezig is verdwijnt alle gezapige tolerantie, die de ander duldt uit luiheid of onverschilligheid. De echte verdraagzaamheid sluit de strijd niet uit, maar juist in. Maar zij vereist ook de openheid ten opzichte van die ander. Zou men n.l. de ander slechts kunnen zien als de representant van de niet-waarheid, die nimmer gelijkberechtigd kan zijn met de waarheid, dan komt er geen gesprek maar inquisitie. Ook de inquisitie neemt de ander als ketter ernstig, maar is geen ontmoeting maar vervolging. Men neemt het eigen beeld van de waarheid zo absolutistisch op, dat elk ander beeld een bedreiging is van de waarheid zelf. Uit eerbied voor de waarheid als een monolitische grootheid — ook heden ten dage nog wel aanwezig — wordt de ontmoeting met andersgezinden een onmogelijkheid. Maar elke ontmoeting is evenzeer zinloos, wanneer men de eigen visie op de waarheid niet ernstig zou nemen. Wat valt er nog aan gesprek te voeren wanneer men datgene, wat men belijdt, volstrekt relativeert?

In de dialoog voelt de huidige mens zich thuis. De dialoog werkt gemeenschapsbevorderend. Daarom spreekt arbeid, die gericht is op ontmoeting en gesprek, sterk aan.

2. *Het complementaire denken* heeft een ander beginpunt. Menigeen heeft de behoefte zijn eigen denken aan te vullen met het denken van anderen, niet omdat hij zijn eigen visie dubieus zou achten, maar omdat hij beseft slechts een deel van de waarheid in het vizier te hebben. De andere visie vult aan wat in de eigen visie ontbreekt of te weinig belicht wordt. De ander is niet gelijk aan onszelf, ook in die zin, dat hij over iets kan beschikken, dat ons ontbreekt. In het gesprek tussen Rome en Reformatie is het kenmerkend, dat over en weer erkend wordt, dat bepaalde accenten te zwaar zijn gelegd, maar ook dat aan bepaalde, voor het christelijk geloof essentiële zaken te weinig aandacht is besteed. Anders dan bij het dialogische denken, waarbij het eigen standpunt in de waagschaal wordt gelegd, wordt bij het complementaire denken de visie op de waarheid aangevuld. Dit complementaire denken vooronderstelt de ontmoeting van de verschillende groeperingen om via die ontmoeting de mogelijkheid tot aanvulling van het eigene te krijgen. Ook deze hang naar complementariteit werkt gemeenschapsbevorderend.

3. *Het evolutionaire denken* komt in onze tijd in nieuwe vorm op. In de 19e eeuw heeft dit denken een plaats gekregen in de natuurwetenschap.

¹⁾ Ruler, prof. dr. A. A. van — „Het Gesprek” — Publ. no. 1 (nieuw) van het N.G.C. (1960) blz. 8.

In gewijzigde vorm is het door de filosofie van het vitalisme ook van invloed geworden op de menswetenschappen. De weerklank, die de werken van Teilhard de Chardin in onze tijd ontvangen, getuigt daarvan. In dit evolutionaire denken gaat het om een moeizaam groeiproces van een lagere naar een hogere vorm van gemeenschap. Dit groeiproces kan slechts op gang worden gehouden door een dialectiek, die soms het karakter heeft van felle strijd (rivaliteit), dan weer van het samen dragen van verantwoordelijkheid (solidariteit). Een goed voorbeeld daarvan vormt een kortgeleden verschenen studie van Hoefnagels¹⁾, waarin deze schrijver stelt, dat er sprake is van een moeizaam groeiproces van de menselijke samenleving naar een „ideale” samenleving, waarin algemeen geldende normen zich aan de mens kunnen openbaren.

Dit klimaat van het dialogische, complementaire en evolutionaire denken, waarin het gaat om co-existentie (soms zelfs pro-existentie²⁾, verdraagzaamheid, overleg, gesprek, gezamenlijke verantwoordelijkheid, moest wel mede de voorwaarde scheppen tot het ontstaan van een dienstverlenende functie als het opbouwwerk. Men kan het uiteraard niet laten bij denken en spreken over *samen* antwoord geven op de uitdaging van *onze* situatie, maar moet wel tot de daad komen van de versterking van de tussenmenselijke verhouding binnen en tussen samenlevingsverbanden. De Zwitser Denis de Rougemont heeft dit reeds voor wereldoorlog II aangeduid met de term „geestelijk federalisme”, die in ons land een omschrijving heeft gekregen in de stelling: „*samen* wat *kan*, *apart* wat *moet*”. In deze stelling is het eigene van elke groep veilig gesteld tegen gelijkschakeling van collectivistische origine, terwijl er voorts in te beluisteren valt de oproep tot die gezamenlijke verantwoordelijkheid, die aansluit op ons huidig levensbesef.

Eenzijds valt dus een oorzakelijk verband te leggen tussen dit nieuwe denkklimaat en het opbouwwerk, anderzijds is er ook sprake van invloed vanuit de sociale wetenschappen op het denkklimaat van onze tijd, zodat men met recht hier van een interdependente causaliteit kan spreken. De vrees voor een toenemende desorganisatie, o.a. opgeroepen door een zich steeds verder doorzettende rationalisering van het maatschappelijk leven en de ontdekking van het feit, dat de huidige mens steeds meer sociale rollen op zich moet gaan nemen, roept een herstelmechanisme in het leven, waarvan het sociaal opbouwwerk er één is. Tegen de specialisatie, tegen de ontmenselijkende rationalisatie en tegen de splijting van de mens in de veelheid van zijn sociale rollen, groeit het verlangen naar gemeenschap, naar meer medemenselijkheid, naar overzichtelijkheid. Zowel in het functionele, als in het territoriale opbouwwerk wordt aan dit verlangen gestalte gegeven.

Het opbouwwerk is in de meeste gevallen niet socio-therapeutisch, d.w.z.

¹⁾ Hoefnagels, dr. H. „De problemen van het menselijk samenleven”. Uitg. J. J. Romen en Zonen, Roermond — 1964 o.a. blz. 57.

²⁾ De term pro-existentie is afkomstig van de door de nazi's vermoorde Duitse predikant Dietrich Bonnhöffer en vertoont veel overeenstemming met „la disponibilité” van Gabriel Marcel.

het richt zich niet op sociale afwijkingen, maar op de samenleving van normale aard. Het is n.l. anno 1965 heel normaal, dat binnen een bepaald samenlevingsverband weinig sprake is van integratie en dat tussen de samenlevingsverbanden onderling het besef van gezamenlijke verantwoordelijkheid ontbreekt. Het cultuurpatroon van ons land (en dat van West-Europa en de Ver. Staten van Amerika) is nog duidelijk gestempeld door de vorige eeuwen en slechts langzaam breekt een andere wijze van denken over mens en samenleving door in de sociale vormgeving. Voor vele groepen is de emancipatiestrijd nog maar net voltooid en dat veroorzaakt nog aarzeling ten aanzien van de openheid ten opzichte van andersgezinden. Dit verklaart dan ook de tegenstand, die uit verschillende kringen tegen elke vorm van sociaal opbouwwerk valt waar te nemen. De bestaande orde met haar *gedeelde* verantwoordelijkheid wordt aangetast en dat lokt verzet uit, ook van hen, die zich gaarne tooien met het begrip „progressief”. De huidige situatie is, dat er in alle groeperingen in ons volk voorstanders en tegenstanders zijn van het opbouwwerk in beide gedaanten. In dit opzicht is de „doorbraak” compleet en zij valt samen met bijval met, respectievelijk verzet tegen al datgene, dat rijmt met het nieuwe mensbeeld en het huidige levensbesef¹⁾.

Zolang deze tegenstand er is, zullen tal van initiatieven op het terrein van het sociaal opbouwwerk verzanden. Hoe kan men immers *binnen* een samenlevingsverband integrerend werkzaam zijn, wanneer niet het merendeel der leden overtuigd is van het goede en juiste van dit streven? Zo is — ondanks de hoopgevende beginperiode met het driemanschap Kraemer, Banning en Gravemeijer — de integratie binnen de Nederlandse Hervormde Kerk in een weinig tot de verbeelding sprekende beweging geworden. De pogingen om Hervormden en Gereformeerden tot elkaar te brengen, om anti-revolutionairen en christelijk-historischen in één partij te brengen, om te komen tot een werkelijk algemene nationale omroep met gezamenlijke verantwoordelijkheid tegenover de gedeelde verantwoordelijkheid van het omroepzuilensysteem, zijn vastgelopen op het hardnekkig verzet van de handhavers der bestaande orde met haar apartheid. Zo ziet men ook velerlei territoriaal opbouwwerk ontaarden tot wat verbetering van de „leefbaarheid”, omdat zulks nog net onschuldig genoeg is om niet al te veel verzet op te roepen.

Toch is het te verwachten, dat dit verzet minder zal worden. Het dialogische en complementaire denken, het geestelijk federalisme, het verlangen naar gezamenlijke verantwoordelijkheid groeien zienderogen. De toenadering tussen de grote blokken Amerika en Rusland, de onstuitbare vereniging van Europa en van de Noordatlantische gemeenschap (ondanks de achterhoede-aanvallen van De Gaulle en Adenauer), de onweerstaanbare groei der oecumene, zowel binnen de Wereldraad van Kerken en in de Rooms-Katholieke Kerk, als tussen Rome en Reformatie, zijn evenvele

1) Zie hiervoor nader de publicaties 24 en 28 van het Nederlandse Gesprek Centrum „Huidige mensbeschouwing” (1961) en „Veranderend levensbesef” (1964).

voorbeelden van een „aanslaan” van de nieuwe visie op mensen samenleving. Daarom is het geestelijk klimaat gunstig voor de ontwikkeling van het opbouwwerk. Trouwens, wanneer maar blijkt, dat al dit nieuwe werk geenszins gericht is op een vervaging van principiële grenzen, maar veel eerder op een verdraagzaamheid, die geestelijke, maatschappelijke en politieke strijd vooronderstelt, neemt het verzet af. Niet de grauwe uniformiteit van het collectivisme is het doel van het opbouwwerk, maar de veelkleurigheid van de complementariteit van de regenboog, waarin elke kleur zijn waarde blijft behouden ondanks de bundeling met de andere.

Zo lang werd bij dit fundamentele van het opbouwwerk stilgestaan, omdat maar al te vaak gezweven wordt over dat wat „achter” dit werk steekt. Het is maar niet een waarde vrije methode, maar het is werk, dat sociaal gemotiveerd is vanuit een bepaalde visie. Het is struisvogelpolitiek, ja zelfs een oneerlijkheid daarover te zwijgen.

Het is goed thans de draad van het betoog weer op te vatten. Het opbouwwerk is gemeenschapsbevorderende arbeid, zowel binnen bepaalde homogeen samengestelde functionele samenlevingsverbanden, als binnen heterogeen gestructureerde territoriale gemeenschappen. De mensbeschouwing van onze tijd schept een gunstig klimaat voor deze gemeenschapsbevorderende arbeid, die duidelijk onderscheiden moet worden van het op sociotherapie gerichte maatschappelijk werk en van het op bemiddelen van cultuuroverdracht ingestelde culturele werk. Het gaat om meer integratie (= eniging) in functionele gemeenschappen en om meer gezamenlijke verantwoordelijkheid in territoriale samenlevingsverbanden.

Thans nog enkele opmerkingen over het functionele en het territoriale werk. Daarbij zij nog aangetekend, dat hier het categoriale opbouwwerk (met een bepaalde categorie als b.v. de woonwagenbewoners) buiten beschouwing is gelaten om het beeld niet al te gecompliceerd te maken.

Wij leven in een land, waarin de zuilvorming ver is voortgeschreden. Naast de negatieve aspecten daarvan, waarover reeds zoveel geklaagd is, moet gewezen worden op het positieve van deze verticale gemeenschapsvorming. Men neemt de levensovertuiging zo ernstig, dat zij fundamenteel wordt voor elke levensuiting. Het „geloven op zondag” is in ons land een geloven voor de gehele week. Dat daarbij de zuilvorming wel eens tot in het ridicule doorgaat, mag ons niet verleiden de zuilvorming als zodanig aan te vallen. Een op dezelfde overtuiging gebaseerde groepsvorming geeft aan de enkele mens de mogelijkheid tot deelname aan een hechte gemeenschap. Indien de sociale wetenschappen terecht wijzen op het gewicht van een integratiekader, d.w.z. een gemeenschap, waarin de enkele mens met anderen tot eenheid kan komen, dan zijn deze zuilenorganisaties integratiekaders bij uitstek. Zij bieden een geestelijke en sociale behuizing voor de deelnemers. Maar ook met deze integratiekaders is het in onze tijd niet geheel in orde. Het oudere kader valt geleidelijk af, of ontwikkelt te weinig aansprekende activiteiten. En het ontbreekt veelal aan jong kader. Dan komt de vraag

op, of de organisatie als zodanig nog wel in een behoefte voorziet. Deze vraag kan een beginpunt zijn voor functioneel opbouwwerk. Het proces kan beginnen met een analyse van de situatie, waarbij getracht moet worden zoveel mogelijk leden te betrekken. Dit zelfonderzoek kan uitlopen op het samenstellen van een plan ter vernieuwing van de bestaande groep, waarbij vaak ook het verlangen naar het samengaan met andere groepen geboren wordt. Het proces, begonnen met een *zelfdiagnose*, voortgezet met *planning*, loopt tenslotte uit op *actie*. Tijdens dit proces, dat om te slagen deskundig begeleid moet worden, komen in de regel ook wel die mensen naar voren, die bereid zijn als kader op te treden.

Wat hier gezegd is van zuilenorganisaties, geldt ook voor andere functionele verbanden. Het bindmiddel is dan niet een levensovertuiging, maar b.v. het uitoefenen van hetzelfde beroep, het opkomen voor eenzelfde ideaal. Ook in dat soort groeperingen ziet men in onze tijd vaak een crisistoestand voorkomen. Het is voorbarig aan te nemen, dat daarom zulk een organisatie tot de voltooid verleden tijd behoort, al kan dit ook wel eens het geval zijn. Bij zelfanalyse treedt dit dan ook wel aan het licht, waardoor de volgende fasen in het opbouwwerkproces achterwege gelaten kunnen worden.

In de Nederlandse situatie spelen functionele — vooral gezuilde — verbanden een belangrijkere rol dan territoriale samenlevingsverbanden. Met name het lid zijn van een kerk en van daarmee verbonden organisaties is een krachtiger bindmiddel dan het samen wonen in een bepaald gebied. Terecht kan dan ook worden gezegd, dat „het voor de Nederlandse samenleving zo typerende verschijnsel, dat vrijwel alle voorzieningen in sociaal-culturele behoeften in relatie gebracht worden met godsdienst en levensbeschouwing, het territoriale samenlevingsverband opsplijst in een aantal verschillende levensbeschouwelijke groepen”¹⁾. Daarom kan men ook geenszins verwachten, dat het territoriale opbouwwerk zich ten doel stelt de versterking van de relaties tussen de individuele inwoners van dit territorium. Wel kan het komen tot relatieopbouw tussen de functionele verbanden ver grijpen over de grenzen van het gebied, waarvoor het territoriale opbouwwerk wordt aangepakt. Dit leidt tot de conclusie, dat er een wezenlijk verschil bestaat tussen deze beide vormen van opbouwwerk, een verschil, dat niet uitsluitend te maken heeft met de aard van de binding. Toch is het mogelijk te spreken van een zekere samenhang tussen functioneel en territoriaal opbouwwerk:

1. Om te beginnen kan worden gezegd, dat de versterking van de wijgevoelens in een functioneel verband kan leiden tot een zich afzetten tegen andere verbanden, maar ook tot meer emancipatie in het geheel van de samenleving. Een groepering, die naar binnen toe sterk is geworden door meer integratie, durft meer naar buiten te treden. De groeiende openheid van b.v. de Nederlandse Rooms-Katholieken is het gevolg van de vrijwel voltooide emancipatie van dit volksdeel.

¹⁾ Boer, J. Maatschappelijk Opbouwwerk — blz. 50.

2. Deze bereidheid tot meer openheid — ook een consequentie van de reeds genoemde wijziging in levensbesef — doet het verlangen groeien naar ontmoeting en samenwerking met andere verbanden binnen het geheel der territoriale samenleving. Zodra ergens het functionele opbouwwerk goed tot ontplooiing komt, roept dit het verlangen naar territoriaal opbouwwerk op. Dit kan immers de mogelijkheid bieden tot die gezamenlijke verantwoordelijkheid, die men met anderen wenst te dragen voor het geheel der samenleving.
3. Andersom kan het voorkomen, dat eenmaal begonnen territoriaal opbouwwerk een uitdaging biedt aan functionele verbanden om te komen tot een versterking naar binnen. Deze versterking naar binnen dient ook het slagen van het territoriale werk. Deze vorm van horizontale relatieopbouw vooronderstelt immers een meer verticaal gerichte integratie.

Dit zo gesteld hebbende, moet thans toch nog wel eens onderstreept worden, dat territoriaal opbouwwerk op grond van zijn aard *algemeen* werk is, d.w.z. slechts kan worden verricht op basis van een algemene doelstelling, gedragen door een algemeen samengesteld bestuur of comité en zich richtend op het geheel der samenleving. Met opzet zijn hier drie elementen genoemd:

- a. een algemene doelstelling, waarin duidelijk moet zijn, dat het gaat om het dienen van het sociale belang van het geheel als geheel;
- b. gedragen door een algemeen samengesteld bestuur of comité, zodat ieder samenlevingsverband in het territoire weet, dat dit werk gedaan wordt in *gezamenlijke* verantwoordelijkheid;
- c. zich richtend op het geheel der samenleving en niet op een bepaalde groepering of een bepaalde combinatie van groeperingen.

Deze algemeenheid moet „gevuld” zijn, hetgeen betekent, dat zij het tegendeel is van neutraliteit¹⁾. In een gevulde algemeenheid wordt het eigene van elke der groeperingen niet slechts erkend, maar wordt daaraan de gelegenheid geboden in de algemene doelstelling en organisatie een wezenlijke bijdrage te leveren. Daarom staan algemeenheid en zuilvorming niet tegenover elkaar, maar zij vullen elkaar complementair aan.

Functioneel opbouwwerk zal — naar zijn aard — vaak zuilmatig worden aangepakt, territoriaal opbouwwerk kan niet anders dan algemeen werk zijn. Elke poging, gedaan vanuit een „gekleurde” groep, diskwalificeert deze groep zelf, omdat men daarachter verkapt propaganda zoekt, maar brengt ook het territoriale opbouwwerk als zodanig in discredit. Men moet zich eens voorstellen, dat in een dorp vanuit b.v. twee of drie richtingen *hetzelfde* doel *apart* wordt gediend. Uiteraard valt het bijzonder te waarderen, dat sommige kerken hun dienstbetoon aan de wereld willen verwerklijken door sociale arbeid ten behoeve van iedereen te verrichten en niet slechts voor de „huisgenoten des geloofs”¹⁾. Maar zij zullen zich daarbij niet moeten aandienen als een algemene organisatie, terwijl zij zich

¹⁾ Zie daarvoor „Wegen der algemeenheid” — Diesrede 1961.

²⁾ Galaten 6 : 10.

evenmin moeten verbeelden, dat zij als algemene organisatie aanvaard zullen worden. Veel juister is het, dat zij een belangrijke bijdrage leveren in het algemene werk enerzijds en anderzijds zich versterken naar binnen door functioneel opbouwwerk.

Soms hoort men wel tegen het opbouwwerk inbrengen, dat hier op kunstmatige wijze wordt ingegrepen in gemeenschappen en samenlevingsverbanden. Waarom — zo zegt men dan — moet de integratie binnen een gemeenschap worden gestimuleerd; wanneer deze niet vanzelf aanwezig is of groeit, moet men dan wel voorwaarden scheppen, waardoor deze gemeenschap zich kan realiseren? Wat blijft er van een echte gemeenschap over, wanneer deze organisatorisch wordt afgedwongen? Dit bezwaar, dat reeds wordt aangevoerd tegen het functionele opbouwwerk, wordt nog versterkt wanneer men denkt aan territoriale samenlevingsverbanden. Waarom moet binnen een wijk, een dorp, een streek, de gezamenlijke verantwoordelijkheid worden vergroot? Leidt dit niet tot een sociaal overgeorganiseerde „brave new world”, waarin alle spanning is opgeheven dank zij de sociale perfectie?

Zij, die dit soort bezwaren uiten, verliezen uit het oog, dat in een groter wordende samenleving de tussenmenselijke betrekkingen steeds gecompliceerder worden. De mens is in onze eeuw niet alleen vervreemd van zijn arbeid, maar ook van zijn medemens en van de gemeenschappen, waarin hij geborgen zou kunnen zijn, wanneer zij „open” genoeg voor hem waren. Dat doet hem ook vervreemd raken van het transcendente en van zichzelf. De mens wordt zichzelf een raadsel in een wereld, die economisch en technisch steeds betere mogelijkheden biedt, maar die sociaal geen beschutting meer geeft. „Met de openbreking der gesloten gemeenschappen en de toeneming der sociale mobiliteit verloor het individu in zekere zin zijn sociaal en geestelijk tehuis. De doorbreking van de traditie maakt de volgestrekte waarde der gevestigde verhoudingen en levensnormen twijfelachtig. De band met de groep wordt losser. Het leven begint onoverzichtelijker te worden en verliest zijn vanzelfsprekendheid. De samenleving wordt slechts in zwakke mate bijeen gehouden door gemeenschappelijke overtuigingen en deze zijn dan nog zo abstract, dat zij geen duidelijke oriënteringspunten aangeven. Dit voert tot „anomie”, het gevoel van onbehagen, verlatenheid en zinneloosheid, dat onze tijd tot op zekere hoogte kenmerkt”¹⁾).

Het opbouwwerk wenst voorwaarden te scheppen, waardoor de enkele mens zich meer thuis kan voelen in zijn kerk, in zijn vereniging, in zijn partij (functioneel opbouwwerk) en waardoor de verschillende groepen in de territoriale samenleving weer een bijdrage kunnen leveren aan het gemeenschappelijk welzijn. Gemeenschapsbevorderende arbeid is in een samenleving, waarin „vervreemding” het wachtwoord is geworden een noodzaak, zoals preventieve en curatieve gezondheidszorg een noodzaak is, zonder dat men daarbij denkt terecht te komen in een wereld, waarin ziekte en dood zijn overwonnen.

¹⁾ Oldendorff, dr. A. „De psychologie van het sociale leven” (1963) — blz. 100/101.

Het opbouwwerk voldoet daarom aan een sociale behoefte in onze samenleving, ook al is deze behoefte nog geenszins algemeen bewust gemaakt. De theorie gaat ook hier aan de praktijk vooraf. Heeft men eenmaal onderkend welke mogelijkheden voor een beter functioneren van het gemeenschapsleven zijn gelegen in het functionele en territoriale opbouwwerk, dan zal de behoefte aan dit werk snel groeien, vooral omdat het aansluit op onze huidige mensbeschouwing. De eerste tekenen van dit onderkennen der mogelijkheden zijn reeds waarneembaar. Het waterbouwkundige Delta-plan brengt economische mogelijkheden, maar daarom ook sociale noodzakelijkheden. De groei van een agrarische naar een industriële samenleving vraagt om een sociale begeleiding, omdat welvaart zonder welzijn leidt tot sociale verarming. De groei van onze steden vraagt enerzijds om steeds meer geconcentreerde vormen van politieke constellatie (b.v. Rijn- en IJmond), maar anderzijds om gemeenschapsvorming op een voor de doorsnee burger bereikbaar niveau.

Het is eenzijdig en inderdaad alleen maar „tot op zekere hoogte” kenmerkend voor onze tijd om somber te doen over de eenzame mens in een massale samenleving. Terecht wordt protest aangetekend tegen „sociale zwaarmoedigheid”. Maar niettemin is het duidelijk, dat onze samenleving — zowel in het groot als in het klein — ondoorzichtig is geworden, niet alleen door de kwantitatieve groei, maar ook door een zeer snelle ontwikkeling op alle gebieden, waardoor wat gisteren gold voor vandaag achterhaald is. De sociale behuizing van de mens is èn in eigen verband èn in territoriaal opzicht een andere geworden. Men kan daarover klagen en ondergangsklanken aanheffen. Men kan echter ook — en daartoe wenst het opbouwwerk een bijdrage te leveren — komen tot een reconstructie van deze sociale behuizing. Onze tijd kenmerkt zich gelukkig niet alleen door afbraak van het bestaande, maar ook door vernieuwing van het sociale leven. Deze vernieuwing zal op verticale wijze moeten plaatsvinden in elk der functionele verbanden. Horizontaal geschiedt zij o.a. door het territoriale opbouwwerk, als gevolg waarvan een in ons land tot dusverre niet gekende samenwerking kan groeien. Voor optimisme ten aanzien van de sociale evolutie is daarom minstens zoveel aanleiding als voor pessimisme, dat vooral aandacht richt op de vervreemding.

De beweging voor geestelijke volksgezondheid, die zich niet slechts uitstrekt tot de zorg voor de geestelijk zieke mens, maar ook een bijdrage wil leveren tot een gezonde samenleving, vormt één der achtergronden van het opbouwwerk. Een gezond mens heeft niet alleen maar een gezonde psyche en een gezond lichaam nodig, maar ook een gezonde samenleving. Ons huidige mensbeeld accentueert de betekenis van het „wij” der samenleving.

Werken aan de samenleving is een pretentiefus ideaal. Maar waarom zouden wij niet een poging wagen om, midden in de werkelijkheid staande, met behulp van de verworvenheden der sociale wetenschappen en aansluitend op het denkklimaat van onze tijd, deze dienst aan de samenleving te bewijzen?